

УДК 338.246.2

Сагайдак Ю. А.

к.е.н., доцент,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ЕКОЛОГІЧНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Стаття присвячена проблемам та перспективам впровадження, використання та розвитку системи екологічного менеджменту на українських підприємствах. У контексті цього розглянуто основні принципи та підходи до організації екоменеджменту у компаніях з метою підвищення рівня їх конкурентоспроможності та розширення існуючих можливостей ведення бізнесу.

Ключові слова: екологічний менеджмент, екологічна експертиза, екологічний аудит, міжнародні стандарти.

Постановка проблеми. Множинність змін економічного та правового характеру змушують підприємства швидко адаптуватися до нових умов та правил ведення власної діяльності. Усі зміни зумовлені процесами глобалізації та інтеграції, що відбуваються сьогодні у світі. Ефективність господарської діяльності залежить від швидкості реакції на часто радикальні перетворення в економіці, що зумовлює внесення коректив не тільки у форми та правила управління компаніями, але й формування нових пріоритетів у свідомості персоналу у напрямі оптимізації взаємодії у системі «природа-людина». Отже, розвиток екологічного менеджменту як нової світоглядної економіко-правової системи є актуальним для українських підприємств, що прагнуть розширювати свої можливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як наслідок актуальності досліджуваної тематики у науковій літературі численні публікації присвячені проблемам розвитку екологічного менеджменту, новим напрямам та формам його реалізації на вітчизняних підприємствах. Так методологія дослідження, ефективність та оцінка, проблеми та перспективи впровадження екологічного менеджменту висвітлені у роботах таких вчених як С. Дорогунцов, Т. Галушкіна, В. Семенов, В. Шевчук [1, 4, 6]. У міжнародній науковій спільноті зазначені питання обговорюються в рамках роботи Міжнародної Комісії з питань екології та розвитку

ООН, Міжнародної фінансової корпорації та інших організацій. Переймаючи досвід зарубіжних корпорацій, українські підприємства також включають екологічну складову до щорічних звітів для підвищення іміджу компанії, дотримання норм та правил, встановлених законодавством. Проте, окремі можливості впровадження екологічного менеджменту в Україні вимагають поглибленого дослідження.

З огляду на зазначене, **метою цієї статті** є обґрунтування концептуальних основ та сутності екологічного менеджменту українських підприємств, дослідження його принципів, основних складових та висвітлення на цій основі можливостей розвитку в умовах європейської інтеграції.

Виклад основного матеріалу. Екологічний менеджмент – це система управління діяльністю підприємства з метою оптимізації використання наявних ресурсів для зменшення негативних впливів на навколишнє природне середовище. Екоменеджмент є складовою загальної системи управління господарюючого суб'єкта, що обумовлює його функціонування на загальноприйнятих управлінських принципах, зокрема:

1. Принцип системності, що визначає екологічний менеджмент як комплекс взаємозалежних елементів, які забезпечують найкращу реалізацію цілей екологічного менеджменту підприємства.

2. Принцип стандартизації, в основі якого лежить регламентація організації екологічного менеджменту. Об'єктами стандартизації є: технологічні операції, технологічні процеси виробництва й контролю; методи організації управління; засоби технологічного оснащення; форми документів; класифікатори техніко-економічної інформації; матеріальні та трудові нормативи тощо.

3. Принцип оцінювання, що підкреслює необхідність постійного виміру й моніторингу системи екологічного менеджменту та її організації.

4. Принцип зобов'язань і політики, що полягає у визначенні підприємством власної екологічної політики і гарантуванні виконання прийнятих екологічних зобов'язань.

5. Принцип доступності, тобто забезпечення свободи доступу до інформації і простоту організації екологічного менеджменту.

6. Принцип розвитку, який передбачає постійне вдосконалення екологічного менеджменту та відстеження рівня найефективніших систем на підприємствах, упровадження всього нового й прогресивного, досягнутого в сфері раціональних форм організації підготовки виробництва.

7. Принцип безперервності, що передбачає раціональну організацію процесів для забезпечення постійної уваги до охорони довкілля.

Проте реалізація цілей екологічного менеджменту ґрунтується, в першу чергу, на принципах екоефективності та екосправедливості. Саме тому підприємства повинні дотримуватися вимог екологічної безпеки, брати до уваги екологічні стандарти, нормативи та ліміти використання природних ресурсів при здійсненні господарської, управлінської діяльності, забезпечувати безпечність життя і здоров'я населення, запобігати забрудненню навколишнього природного середовища, впроваджувати маловідходні та безвідходні технології на виробництвах, сприяти відтворенню та відновленню використовуваних природних ресурсів, компенсувати нанесену довкіллю шкоду, підвищувати відповідальність та сприяти мотивуванню щодо охорони навколишнього природного середовища. Виходячи з означеного, у науковій літературі виділяють два підходи при побудові системи екологічного менеджменту на підприємстві: пасивний та активний. При пасивному підході компанії обмежуються виконанням прийнятих на законодавчому рівні норм та правил. Активна позиція підприємства ґрунтується на системі мотивації до здійснення екологоорієнтованої діяльності і сприяє виникненню ряду переваг для компанії: підвищення ступеня екологізації підприємницької діяльності; збільшення ресурсного потенціалу; покращення іміджу підприємства; зменшення поточних і капітальних витрат на здійснення превентивних природоохоронних заходів; зменшення платежів за викиди (скиди) забруднюючих речовин та розміщення відходів у навколишньому середовищі; зменшення розмірів штрафів за екологічні правопорушення та платежів на відшкодування заподіяних збитків; підвищення рівня інвестиційної привабливості підприємства; активізація інвестиційно-інноваційної активності та можливості виходу на нові ринки та інше.

При впровадженні системи екологічного менеджменту на підприємствах за основу беруть Санкт-Гальську модель, описану К. Блейхером (рис. 1). Вона найбільш підходить для адаптації вітчизняних компаній, оскільки створена для вирішення завдань інтеграції та розрахована на довгострокову перспективу. У рамках моделі виділено дев'ять взаємопов'язаних модулів, на основі яких реалізується екологічна концепція підприємства. На нормативному рівні формується ціннісна система управління, на стратегічному визначаються довгострокові еколого-економічні цілі, систематизуються підходи до екологізації господарської діяльності, на оперативному – реалізуються заходи щодо досягнення поставлених цілей.

Рис. 1. Санкт-Гальська модель інтегрованого екологічного менеджменту [7].

Як нова система управління екологічний менеджмент сформувався нещодавно. Еволюція розвитку екологічного менеджменту:

– 1992 р.: у Великій Британії, що лідирувала в галузі формування екологічного інструментарію у природокористуванні, з'явився новий вид стандарту. Уперше стандартизувалася не наявність шкідливих речовин у матеріалах чи компонентах навколишнього середовища, а порядок управлінської процедури. Стандарт був розроблений Британським інститутом стандартизації, названий специфікацією на систему екологічного менеджменту «Environmental Management Systems» (EMS) і включений у Британську систему стандартів під номером BS 7750;

– 1993 р.: стандарт BS 7750 був прийнятий ЄС. Він регламентує виробництво широкого кола продуктів промислового й сільськогосподарського виробництв. Відповідно до стандарту жорстко регламентуються забруднення навколишнього середовища, в тому числі і шумові, витрати енергії на виробництво продукції тощо. Продукція, що витримує цей стандарт, отримує знак «Зеленого голуба», що дає переваги на ринку товарів;

– 1993 р.: Комітет з питань екологічного менеджменту ISO також розробив спеціальну серію міжнародних стандартів ISO 14000, що описує схеми екологічного менеджменту й аудиту («Environmental management and audit scheme» – EMAS);

– 1995 р.: діє директива Євросоюзу для підприємств країн ЄС «Схема менеджменту і аудиту в галузі навколишнього середовища» (EMAS). Вона передбачає

складання підприємством декларації про стан навколишнього середовища: опис виробничої діяльності підприємства, оцінка його впливу на довкілля, обсяги відходів і забруднень, споживання води й енергії, методи управління, контролювання стану навколишнього середовища тощо.

Серія розроблялася на основі двох документів: по-перше – згадуваного британського стандарту системи екологічного менеджменту (EMS) BS 7750; по-друге – чинної в ЄС міжнародної системи стандартів управління якістю продукції, так званої «системи всеохоплюючого менеджменту якості» («Total Quality managment» – TQM) ISO 9000. Остання передбачала контроль якості виробів і послуг протягом усього життєвого циклу продукції: від виробництва сировини до кінцевого розміщення відходів. Кращі риси двох названих систем і увібрала в себе міжнародна серія ISO 14000 [6].

Офіційно стандарти ISO 14000 є добровільними. Вони не підміняють законодавчих вимог і служать своєрідним посібником дотримання установами щодо самозобов'язань у сфері природокористування. Однак застосування стандартів відкриває нові перспективи для підприємств, зокрема, отримання кредитів є більш доступним за умови екологічного обґрунтування проектів. У цьому відношенні зазначена система стандартів є однією з небагатьох, що визнаються банками. Декілька років тому ЄС оголосив про намір допускати на свої ринки лише ISO-сертифіковані компанії, кількість яких у світі постійно зростає (рис. 2).

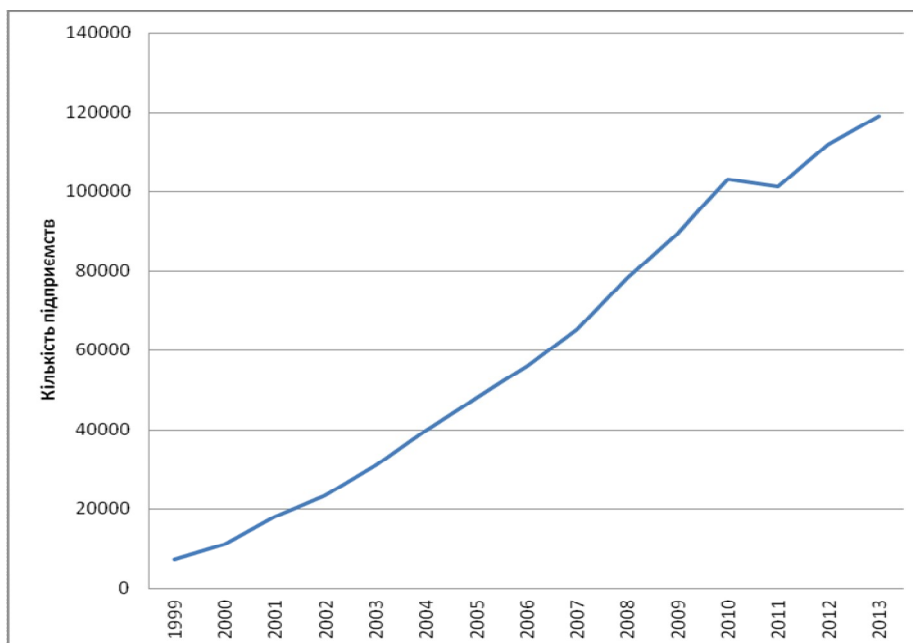

Рис. 2. Кількість підприємств, сертифікованих за стандартом ISO 14001 у світі в цілому

Джерело: побудовано автором на основі [5].

Крім того, підвищується соціальна відповідальність бізнесу, забезпечується системний підхід до вирішення проблем, в тому числі і екологічних, створюється можливість зменшення витрат унаслідок більш раціонального використання води, сировини, енергії, зменшення відходів; зростає конкурентоспроможність підприємства за рахунок підвищення його репутації; оптимізуються виробничі процеси, що створює передумови залучення висококваліфікованої робочої сили.

За даними Міжнародної організації зі стандартизації десятку провідних країн за кількістю отриманих сертифікатів очолив Китай (табл.1), на жаль, Україна не представлена у лідерах. На 2013 рік сертифіковано лише 196 вітчизняних підприємств, що на 18% більше, ніж у попередньому періоді.

Таблиця 1

Провідні країни світу, підприємства яких сертифіковані за стандартом ISO 14001

№ п/п	Країна	Кількість підприємств
1	Китай	104735
2	Італія	24662
3	Японія	23723
4	Великобританія	16879
5	Іспанія	16051
6	Румунія	8744
7	Німеччина	7983
8	Франція	7940
9	США	6071
10	Індія	5872

Джерело: [5].

Найбільш використовуваними українськими підприємствами інструментами екологічного менеджменту є екологічна експертиза та екологічний аудит. Виходячи із вищезазначеного, перед кожним відповідальним бізнесом стоїть нагальне питання здійснення екологічної експертизи проектів, що регламентується законами України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про екологічну експертизу». Це один з найбільш ефективних механізмів, що здатний гарантувати екологічну безпеку, оскільки в ній поєднуються незалежність, гласність, соціальна справедливість, забезпечення конституційних прав громадян на безпечні умови життя, на відповідний рівень здоров'я та якість навколишнього природного середовища. Закон України «Про екологічну експертизу» визначає екологічну експертизу як вид науково-практичної діяльності спеціально уповноважених державних органів, еколога-експертних формувань та об'єднань громадян, що ґрунтується на міжгалузевому екологічному дослідженні, аналізі та оцінці передпроектних, проектних та інших матеріалів чи

об'єктів, реалізація та дія яких може негативно впливати або впливає на стан навколишнього природного середовища, і спрямована на підготовку висновків про відповідність запланованої чи здійснюваної діяльності нормам і вимогам законодавства про охорону навколишнього природного середовища, раціональне використання і відновлення природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки. Основними завданнями екологічної експертизи є визначення ступеня екологічного ризику і безпеки запланованої чи здійснюваної діяльності; організація комплексної, науково-обґрунтованої оцінки об'єктів; встановлення відповідності об'єктів вимогам екологічного законодавства, будівельних норм і правил; оцінка впливу діяльності об'єктів на стан навколишнього природного середовища та якість природних ресурсів; оцінка ефективності, повноти, обґрунтованості та достатності заходів щодо охорони навколишнього природного середовища; підготовка об'єктивних, всебічно обґрунтованих висновків.

Провідна роль у здійсненні державної екологічної експертизи належить Міністерству екології та природних ресурсів України, зокрема його Управлінню екологічної експертизи та оцінки впливу. Міністерство є тим органом, який безпосередньо виконує процедуру державної екологічної експертизи своїми силами або за допомогою експертних комісій, до складу яких входять вчені, фахівці та представники громадськості.

Екологічна експертиза як процедура врахування екологічних факторів при реалізації управлінських рішень на підприємстві є доцільною у випадку передбачення негативних впливів на навколишнє середовище для проектів, що плануються. Для вже існуючих проектів, як правило, використовують систему екологічного контролю, що базується на періодичних інспекційних перевірках спеціально уповноваженими державними органами влади, які ініційовані керівництвом підприємства. Очевидно, що керівництво підприємства вважає проведення екологічних заходів зайвими витратами, що особливо недопустимі в умовах кризи. Таким чином, стає очевидним необхідність розробки та впровадження нових підходів до вирішення існуючих та потенційних екологічно-економічних проблем, пошуку нових резервів розвитку суспільства.

Для ефективного вирішення цієї проблеми на практиці потрібно впроваджувати нові інструменти природоохоронного регулювання. У ринкових умовах одним із таких інструментів є екологічний аудит, який може істотно вплинути на екологічну ситуацію, в першу чергу, на рівні окремих промислових підприємств, виробничих комплексів і територій. Основні принципи і положення екологічного аудиту реалізовані в Постанові

Європейського Союзу з екологічного менеджменту та екологічного аудиту №1836 (EMAS), прийнятих в 1993 році, яка має назву «Про добровільну участь промислових підприємств у загальній системі екологічного менеджменту та екологічного аудиту». З 1996 року діють міжнародні стандарти ISO серії 14000, що визначають загальні принципи і процедури екологічного аудиту. Відповідно до цих стандартів під екологічним аудитом розуміють підприємницьку діяльність екологічних аудиторів чи екологічних аудиторських організацій зі здійснення незалежного кваліфікованого аудиторського аналізу діяльності, яка впливає на навколишнє середовище та розробка рекомендацій щодо зниження негативного впливу на довкілля [2, 3]. Завданнями екологічного аудиту є: обґрунтування екологічної стратегії і політики підприємства; визначення пріоритетів при плануванні природоохоронної діяльності підприємства, виявлення додаткових можливостей її здійснення, перевірка дотримання природоохоронного законодавства; зниження ризику виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних із забрудненням довкілля.

Висновки. На сьогодні перспективи впровадження і розвитку системи екологічного менеджменту на українських підприємствах є недооціненими. Використання екологічного менеджменту як додаткового інструменту до існуючого екологічного контролю з боку державних органів створить умови для оптимального використання ресурсів, вирішить проблеми якості продукції, безпеки персоналу та охорони навколишнього природного середовища, сприятиме розвитку додаткових можливостей для підприємства в цілому, підвищить ефективність менеджменту якості й загальної системи управління. Активізація зусиль щодо організації функціонування системи екоменеджменту сприятиме підвищенню еколого-економічної ефективності виробництва, досягненню стійких результатів діяльності, збільшенню мотивації працівників компанії, ідентифікує наявні проблеми та ініціює розробку оптимальних варіантів вирішення поставлених завдань для збереження довкілля.

Список використаної літератури

1. Дорогунцов С.І. Сталий розвиток – цивілізаційний діалог природи і культури [Електронний ресурс] / С. Дорогунцов, О. Ральчук // Вісник Національної академії наук України. – 2001. – №10. – С. 16-32. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vnanu_2001_10_4.pdf
2. ДСТУ 14010-97 «Настанови щодо здійснення екологічного аудиту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://document.ua/>

3. Екологічний менеджмент і аудит / За ред. С. М. Літвак і др. – К.: Професіонал, 2005. – 112 с.
4. Екологічний менеджмент / В. Ф. Семенов, О. Л. Михайлюк, Т. П. Галушкіна, Г. В. Крусір, В. М. Мозгалева; В. О. Одес. держ. економ. ун-т; За ред. В. Ф. Семенов, О. Л. Михайлюк. – К.: Центр Навчальної Літератури, 2004. – 407 с.
5. Міжнародна організація зі стандартизації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.iso.org/iso/ru/>.
6. Основи екології. Екологічна економіка та управління природокористуванням / За заг. ред. д.е.н., проф. Л. Г. Мельника та к.е.н., проф. М. К. Шапочки. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2007. – 759 с.
7. Bleicher K. Das Konzept Integriertes Management. DasSt. Galler Management-Konzept. Frankfurt/ Main, NewYork, 1992.

САГАЙДАК Ю. А. ЭКОЛОГИЧЕСКИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: НОВЫЕ ВОЗМОЖНОСТИ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ УКРАИНСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

В статье рассматриваются проблемы и перспективы внедрения, использования и развития системы экологического менеджмента на украинских предприятиях. В этом контексте очерчены основные принципы и подходы к организации экоменеджмента в компаниях с целью повышения их конкурентоспособности и расширения существующих возможностей ведения бизнеса

Ключевые слова: экологический менеджмент, экологическая экспертиза, экологический аудит, международные стандарты.

SAHAIDAK IU. A. ENVIRONMENTAL MANAGEMENT: NEW OPPORTUNITIES OF ACTIVITIES OF UKRAINIAN COMPANIES

The article is dedicated to the problems and prospects of implementation, using and development of environmental management system in Ukrainian enterprises. In this context, it outlines the basic principles and approaches to environmental management in companies in order to increase their competitiveness and expand existing business opportunities

Keywords: ecological management, ecological examination, ecological audit, international standarts.